

בוקר ובין הערביים

את רשימתי לפרשת ויקרא מבקש אני לפתוח בהתייחסות קצרה לדיון חז"לי ידוע (ירושלמי, נדרים ל ע"ב): "וְאֶתְהַבֵּת לְרַעְדָּהּ כְּמוֹדָהּ" (ויקרא יט, יח), רבי עקיבה אומר זהו כלל גדול בתורה. בן עזאי אומר "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם (בראשית ה, א) זה כלל גדול מזה". לפי הנראה מתייחס בן עזאי בעצם לסיפא של פסוק זה: "בְּדָמוֹת אֶל־לֵהִים עָשָׂה אֹתוֹ". בכך הוא צועד מעבר לדרישת השוויון שבדברי רבי עקיבא. חובה להתייחס לכל אדם כבעל צלם א-להים, וכדברי הנצי"ב (ויקרא יט, יד) מי שאינו עושה זאת, מאבד את צלם הא-להים שבו.

עד כאן הדברים ברורים וידועים. והנה שניים מגדולי הוגי היהדות במאה העשרים, ישעיהו ליבוביץ' ועמנואל לוינס התלהבו ממאמר חז"ל שונה המדבר על כלל גדול אחר המבוטא בפסוק המתייחס לקורבן התמיד אותו אמורים הכוהנים להקריב יום יום: "אֶת הַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד תַּעֲשֶׂה בַבֹּקֶר - וְאֶת הַכֶּבֶשׂ הַשֵּׁנִי תַעֲשֶׂה בֵּין הָעֶרְבָיִם" (שמות כט, לט). המהדירים לא הביאו מקור למאמר מוזר זה, ואכן אם נחפש בתלמודים ובמדרשים לא נמצא אותו. אלא שהיה מדרש כזה וכרבים אחרים הלך לאיבוד. מצטט אותו ר' יעקב אבן חביב (1516 - 1450), שאסף את הגדות התלמוד בספר שהפך קלאסי: "עין יעקב". במבואו ("הקדמת הכותב") הוא מספר: "מאמר מצאתי כתוב בשם המדרש ובקשתיהו ולא מצאתיהו". את המקור לא מצא, אך את המאמר שמר עבורנו: "בן זומא אומר מצינו פסוק כולל יותר והוא "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל..." בן ננס (החוזר על דברי רבי עקיבא) אומר מצינו פסוק כולל יותר והוא "וְאֶתְהַבֵּת לְרַעְדָּהּ כְּמוֹדָהּ". שמעון בן פזי אומר מצינו פסוק כולל יותר והוא "אֶת הַכֶּבֶשׂ הָאֶחָד תַּעֲשֶׂה בַבֹּקֶר..." המאמר מסיים: "עמד ר' פלוני (שמו אבד) על רגליו ואמר הלכה כבן פזי".

הלכה כבן פזי? עמנואל לוינס התייחס לויכוח זה במאמר 'דת למבוגרים' שבספרו 'חרות קשה'. לדבריו, הכלל הראשון "שמע ישראל" אכן מסכם את אמונת היהדות. הכלל השני, כללו של בן ננס, מצביע על המשמעות הגלומה בכלל הראשון, מוקד היהדות מצוי במוסר. הכלל השלישי, המנוסח על ידי בן פזי, מורה על התנאים המעשיים ההכרחיים המאפשרים את מימוש הכלל השני. בהוראת המוסר לא די, אנו חייבים להוסיף לו את ההלכה. זוהי משמעות הדגש שבפסוק על החובות "בַּבֹּקֶר" ו"בֵּין הָעֶרְבָיִם". זהו הריטואל שהפך מאז קורבנות לתפילות. זוהי ההלכה, המחנכת את האדם למשמעת הבאה לידי ביטוי יום יום ביומיום.

בספר ויקרא שני חלקים, הפרשות הראשונות הן ריטואליות במהותן. בחלק השני, מפרשת 'קדושים' והלאה, 'ויקרא' הופך ספר מוסר, ובייחוד מוסר חברתי. כפי שהרי"ד סולובייצ'יק הדגיש המתח בין שני החלקים הוא קריטי. הטרגדיה של הבית הראשון נעוצה בכך שהריטואלים הפכו ריקים וצבועים, תופעה שכנגדה נלחמו ללא לאות, הנביאים.

החלק השני, המוסרי, נשכח. לאחר חורבן הבית השני חייבת הייתה היהדות להילחם את המלחמה ההפוכה כנגד הנצרות. המיזוג בין שני חלקי 'ויקרא', מיזוג ההלכה והמוסר, הוא מהות תורת הפרושים, תורה שהנוצרים מבזים עד עצם היום הזה. אולם במיזוג זה נעוץ הסוד הגדול של האנושיות, הגבורה, אותה עלינו להפעיל קודם כל על עצמנו. הנאמנות היומיומית לפעולה ההלכתית – מלמד אותנו לוינס – מחייבת גבורה שקטה ואצילה, אך עצומה יותר מגבורתו של הלוחם. אכן, כבר אמר החכם (משלי טז, לב) "טוב אָרֶךְ אַפַּיִם – האדם המסוגל להתגבר על כעסו – מְגִבּוֹר, וּמִשָּׁל בְּרוּחוֹ – חֹזֵק הוּא – מְלַכְד עִיר".

הלכה כבן פזי! אפשרות השליטה העצמית, אותה מפתחת ההלכה, הוא תנאי הכרחי בחינוכו של אדם מוסרי. לכאורה עול קשה. אולם לוינס מסרב לראות בהלכה עול, והוא מפנה אותנו לפסוק הנפלא שבמזמור המוקדש לתורה ולמצוות (תהילים קיט, יט): "גֵּר אֲנִי בְּאֶרֶץ", בכך מבוטאת כמיהת הנפש לא-להים. כמיהה זאת מתמזגת עם הכמיהה למצוות, "אֵל תִּסְתֶּר מִפְּנֵי מַצֻּתֶיךָ". תפילה מוזרה! רבים יראו בה את בקשת טעמי המצוות ומשמעותן. ניתן לראות בתפילה זאת גם את הבקשה לדעת מה נדרש מאתנו בצמתים הקשים לפנייהם אנו ניצבים מדי פעם בפעם. אלא שהיום מקבל הפסוק לדעתי משמעות חדשה. יש רגעים קריטיים בהם המצוות נוהגות, כביכול, להסתתר מעיני האדם. הלוואי ותפילה זאת תעמוד בפני כל אחד מאתנו, כשהוא עומד לנהוג בשכרות, לעקוף בצורה מסוכנת, למעול באמון משפחתו או תלמידיו, לנגוע בכספים לא לו, להיכנע ליצרו. מי ייתן ויבין האדם שיש דברים הנראים כעול, אך הם בעצם גלגלי הצלה בים הסוער של החיים.